

Олександр Майборода

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА І СУСПІЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ В УКРАЇНІ

У статті розкривається стан «механічної» та «органічної» солідарності в Україні відповідно до самоідентифікації її населення, його моральної і ціннісної єдності, рівня соціальної напруги.

Ключові слова: суспільна солідарність, ідентичність, моральність, цінності, соціальна напруга.

Oleksandr Maiboroda. Political power and social solidarity in Ukraine. The article exposes the state of «mechanic» and «organic» solidarity in Ukraine according to self-identification of the population, to its unity in morality and values, to the level of social tension.

Key words: social solidarity. Identity, morality, values, social tension.

Тема суспільної солідарності в Україні постійно присутня у політичних і громадських дискусіях, які стосуються найшвидшого завершення трансформаційного етапу і виходу на новий рівень розвитку країни. Підтвердження сказаному можна побачити у публічних зверненнях різних політичних і громадських акторів до суспільства, в яких гасло солідарності посідає одне з центральних місць. Як приклад, можна навести Маніфест громадянської солідарності, оголошений під час проведення Дня Соборності України 22 січня 2012 р. від імені опозиційних громадських організацій [9]. Іншим прикладом останнього часу став проведений за ініціативи християнських церков України 5 травня 2012 р. національний круглий стіл «Місія інтелігенції та вільних людей України» [6]. Деякі з політичних і громадських акторів навіть зробили термін «солідарність» своїм брендом, відобразивши його у самоназві.

Політичне акцентування принципу солідаризму цілком зрозуміле: він являє собою стратегію суспільства в часи серйозних перетворень мобілізації або випробувань, він згуртовує його навколо спільних інтересів, цілей і завдань і тим самим посилює його потенціал, змушуючи кожного підпорядковувати особисті інтереси колективним.

Із низки теоретичних праць, у яких порушено тему взаємозв'язку солідарності і політики, особливої уваги заслуговують роботи Е. Дюркгейма та Ю. Габермаса, принаймні відповідно до пропонованого аналізу.

Насамперед треба звернути увагу на те, що у всіх роздумах з приводу феномену солідарності найбільше виділявся його морально-психологічний аспект. Саме на ньому наголошував, зокрема, Е. Дюркгейм [4, с. 21]. Очевидним фактом, який символізує солідарність, Е. Дюркгейм вважав право [3, с. 71, 75]. Зазначена особливість «нормативної» солідарності спонукала Е. Дюркгейма вважати її «механічною», тобто такою, що вимагає від членів суспільства подібності один до одного. Альтернативою «механічній» солідарності Е. Дюркгейм вважав «органічну» солідарність, яка виникає, з одного боку, із відмінності людей між собою, а з іншого боку, з їхньої взаємної зацікавленості один в одному, яка, у свою чергу, породжена потребою в обміні продуктами своєї діяльності в умовах суспільного розподілу праці.

Не важко розгледіти в обох дюркгеймівських видах солідарності певний раціональний прагматизм і тим самим поставити під сумнів суто моральні засади солідарності у людських колективах. Узгодженню раціонально-прагматичного та морально-етичного концептів у феномені суспільної солідарності сприяють міркування Ю. Габермаса, який, конвергуючи мораль і прагматику, зазначав, що моральна поведінка щодо іншого вимагає налаштування на справедливість [22, с. 68]. З цього можна вивести, що у солідарності як «зворотному боці справедливості» Ю. Габермас бачив можливість для людей поєднувати свої моральні цінності із суто матеріальними потребами [22, с. 68].

Політичні витoki концепції солідаризму значною мірою зумовили його теоретичне осмислення, що відбилося і на тлумаченнях його сутнісних ознак та проявів. Підтвердження цьому не важко знайти у різних тлумаченнях понять «суспільна солідарність» і «солідаризм».

У сучасній західній літературі виокремлено два компоненти соціальної солідарності – ідеоціональний, який означає суб'єктивну самоідентифікацію індивіда з певною спільнотою, і компонент взаємовідносин, який означає соціальні зв'язки всередині спільноти [7].

Наведена генералізація такої концептуальної опозиції навряд чи може вважатися переконливою, але тим не менше у ній можна побачити відлуння «дюркгеймівської органічної солідарності», яка спирається на суспільний розподіл праці, тобто на ті самі соціальні зв'язки. Дюркгеймове розуміння «органічної солідарності» як взаємозалежності людей, зайнятих різними видами суспільної праці, простежується у нинішніх роздумах про солідаризацію трудових колективів [23, с.11 – 12]. Самоідентифікацію інколи навіть вважають не тільки компонентом, а й суттю солідарності [2].

Інший визначальний аспект солідарності – моральний. Так, документи Європейського центру за глобальну взаємозалежність і солідарність визначають солідарність як «здатність співчувати і підтримувати один одного» [Див. у: 7]. У вітчизняній довідковій літературі солідарність також визначено як відносини, що набувають вираження в емоційно-почуттєвих, духовних (зокрема, ідейних) і власне поведінкових формах [18, с. 345]. У соціологічних публікаціях, відповідно, суспільна солідарність визначається як відчуття громадянами себе частиною одного цілого, як взаємна довіра, як підтримання між собою соціальних контактів, уникнення міжгрупової ворожості [14, с. 348], як емпатія, співчуття, взаємний жаль, взаємні симпатії [10].

Багатоаспектність проведених різними науковцями аналізів феномену суспільної/соціальної солідарності спонукала, зокрема, до спроби вмістити у визначення цього феномену усі його можливі суспільні прояви [20; 21].

Але визначення суспільної солідарності у вигляді переліку сфер, де вона може виявитися, робить проблематичним її практичне досягнення в реальному житті, оскільки немає суспільств, де був би повний збіг між його сегментами та окремими членами у такому широкому колі питань.

Насамперед, неможливо досягти повної єдності норм і цінностей між суспільними верствами, розташованими на різних полюсах соціальної ієрархії, між елітою і масами, заможними і незаможними, а у широкому сенсі – між працею і капіталом. Слушно звернуто увагу на те, що «правила гри» у суспільстві встановлюють «сильно ресурсні» групи, опонентами яких на захист «слаборесурсних» груп виступають суспільні рухи, політичні партії, громадські організації. Але і цей захист не може знищити саму соціальну нерівність [12, с. 28]. Нерівність руйнує справедливість, а та знищує свій зворотий бік – солідарність.

Суспільна солідарність руйнується в умовах зростання соціальної напруги, коли відчуваються негативні емоції соціальних суб'єктів, різного роду новації наражаються на опір населення. Незадоволеність, з якої виростає соціальна напруга, виникає внаслідок неузгодженості цінностей, потреб та інтересів членів суспільства. Із соціальної напруги виникає соціальна тривожність, яка виявляється у переживанні розрізненими індивідами суспільного дискомфорту і яка стає основою для розуміння необхідності колективної дії [1, с.171, 172, 173].

Тобто, в ситуаціях, коли втрачається спільність цінностей і норм, на які має спиратися солідарність, на заміну їм приходять спільні цілі. Тоді основою солідарності стає партнерство, суть якого полягає у співпраці, кооперації зусиль, узгодженості інтересів, потреб, цілей, дій, у спільному конструктивному діалозі щодо способів досягнення мети, у взаємному контролі членів суспільства. Умовою партнерства стають довірчі відносини, тобто певний психологічний клімат у суспільстві. І сама психологія солідарності може виникати або із побоювання санкцій, або із усвідомлення цінностей, передбачуваних додержанням норм і правил [16, с. 135 – 136, 138, 139].

У всіх формах солідарності обов'язково має бути присутньою самоідентифікація особистості і з певною соціальною групою, і суспільством в цілому. І хоча зведення сутності солідарності тільки до ідентифікації людини з певною спільнотою не може вважатися розкриттям сутності солідаризму, але так само неповним буде його розгляд поза проблемою, що виникає у трикутнику «індивід – суспільна ідентичність – соціогрупова ідентичність». Зміцнення різних видів групової ідентичності має вести і до зміцнення соціогрупової солідарності. З цього факту випливають принаймні дві проблеми. Перша з них полягає в утвердженні ліберального принципу вільної самоідентифікації людини. Друга – у небезпеках для загальносуспільної солідарності, які виникають із зміцнення групової ідентичності як пріоритетної для особистості. В українській науці наявність цих проблем інколи спричиняє скепсис щодо лібералізму як основи суспільної солідарності [16, с. 135 – 136, 138, 139]. Ще більш необґрунтованими видаються міркування, якими суспільній солідарності протиставляється не тільки принцип лібералізму, а й породжене ним громадянське суспільство [10].

У наведених упередженнях щодо громадянського суспільства явно проігноровано, що саме лібералізм, на ґрунті якого воно виникло, є теоретичною та ідеологічною основою плюралістичності суспільства, у т.ч. в етнокультурних проявах. Крім того, саме громадянське суспільство виконує консолідуючу і мобілізуючу функцію для згуртування основної маси населення для захисту своїх прав та інтересів, сприяючи тим самим його солідаризації у боротьбі, зокрема, з нерівністю, яка підриває віру у справедливість, а отже, і в можливість суспільного консенсусу.

Найскладнішою проблемою в аналізі суспільної солідарності є визначення критеріїв її вимірювання або принаймні загальної оцінки. Із запропонованих вітчизняною наукою підходів до оцінювання суспільної солідарності найбільш приваблює той, що зосереджується на таких її проявах, як 1) інтеріоризація індивідом певної системи цінностей та норм, які виступають регуляторами житте-

діяльності людини в соціумі; 2) сукупність психологічних показників, зокрема, рівень довіри, співчуття, доброзичливого ставлення, зацікавленості, турботи; 3) безконфліктність у соціуму; 4) соціальна ідентифікація [8].

Ідентифікація себе особою з певною спільнотою не може, на наш погляд, ототожнюватися із солідарністю з останньою. Інакше довелось б вважати неможливими випадки солідарності людини з «не своєю» («чужою») групою. Але самоідентифікація важлива як ознака існування тієї або іншої спільноти, з якою людина може бути солідарна в першу чергу. Тому встановлення ідентифікаційних пріоритетів усе ж таки може дати певне уявлення про можливість досягнення суспільної солідарності і про динаміку цього процесу.

Протягом 1992–2010 рр., як свідчать дані щорічного соціологічного моніторингу [19], частка тих, хто вважає себе громадянами України («громадяни», як визначала їх Н. Паніна [13, с. 40]), збільшилася від 45,6% до 51,2%. Для майже двадцятирічного життя у незалежній державі таке зростання не може вважатися великим. «Націоналістів», як їх називала Н. Паніна (коректніше було б назвати їх «етнонаціоналістами»), тобто тих, хто вважає себе насамперед представником свого етносу або нації (в етнічному сенсі), в Україні протягом 2002–2010 рр., тобто коли їх почали соціологічно визначати, за часткою серед населення практично не змінилося – на рівні 3,0 – 3,1%. Частка «регіоналістів», які вважають себе передусім мешканцями села, району, міста або області, зросла від 30,8% у 1992 р. до 33,8% у 2010 р. Річ у тім, що провінція (особливо у сільській місцевості) міцніше зберігає етнічну культуру, яка є одним із чинників єднання. Тим більше, що частки інших груп – «ностальгістів» (тих, хто вважає себе громадянином колишнього СРСР) та «космополітів» (тих, хто вважає себе громадянином Європи або світу) за цей час помітно зменшилися – відповідно, від 12,7 до 6,9% та від 10,2 до 4,0%.

Спільна ідентичність може посилювати свій факторний вплив на солідарність суспільства у супроводі почуття гордості через свою належності до нього. В Україні

частка тих, хто скоріше пишається українським громадянством, зросла протягом 2002–2010 рр. від 30,8 до 38,3%, але частка тих, хто дуже пишається, мало того, що залишається у тричі меншою, а й зростала майже непомітно – від 10,1 до 11%. При цьому слід зважати і на той факт, що частка тих, хто зовсім не пишається або скоріше не пишається українським громадянством, становить близько 19% (у 2002 р. – близько 18%) [19, с. 132].

Сила спільної ідентичності як основи солідаризації залежить великою мірою від почуття відданості своєму соціуму. Найбільш достовірним свідченням втрати почуття солідарності зі своїм суспільством є зміна громадянства. Частка противників подвійного громадянства, яка у 2011 р. становила лише 39,7%, дещо зросла, порівняно з 2005 р., коли становила 35,8%. Але варто взяти до уваги, що, порівняно з 2010 р., коли противників подвійного громадянства було 43,8%, ця частка дещо зменшилася. Навпаки, частка прихильників подвійного громадянства позначена синхронними коливаннями – 47,6% у 2005 р., 39,3% у 2010 р. і 44,5% у 2011 р. [19, с. 29].

Майже дві третини населення України можна вважати об'єднаним почуттям патріотизму: у 2010 р. 53,0% ніколи й нікуди не виїжджали б з місця свого проживання, а 11,2%, якби й виїхали, то в межах України. І частка тих, хто хотів би залишити Україну заради повернення туди, де зростав і навчався, тобто із почуття солідарності з іншим соціумом, стабільно була малою – 2,5% у 1994 р., 3,7% у 2004 р. та 2,9% у 2010 р. Це при тому, що частка тих, хто провів дитинство за межами України, становила 7,0% [19, с. 101, 102, 138].

Сумнівним видається і потенціал самоідентифікації українських громадян за належністю до громадських активних груп – хронічно високою була частка тих, хто не належить до жодної з громадських політичних організацій чи рухів, а протягом 1994 – 2011 рр. вона зросла від 82,2 до 87,0% [19, с. 22].

Спільна ідентичність виконує роль основи для солідарності соціуму, коли включає в себе певні ціннісно-нормативні ознаки, притаманні усім її носіям. Соціо-

логи вказують на наявність протилежного процесу – процесу кристалізації нової ціннісно-нормативної системи суспільства [5, с. 246].

Найбільш помітні ціннісні зміни сталися у питанні приватної власності і спричиненому нею соціальному розшаруванню людей. Так, на запитання: У нашому суспільстві є бідні й багаті. Як Ви оцінюєте таке явище? у 2004 р. відповіли, що вважають його цілком несправедливим, тільки 29,1%. І хоча їх набагато більше, ніж тих, хто вважає різке майнове розшарування цілком справедливим, бо, мовляв, кожен заслуговує на свою частку (10,9%), але значно менше ніж тих, хто визнає це явище справедливим тільки у тих випадках, коли багатство здобуто чесним шляхом – завдяки здібностям та наполегливій праці, а бідність є наслідком особистої беспорядності – 52,5% [14, с. 448].

Якщо оцінювати напрям трансформації українського суспільства, то слід визнати її аналогічність трансформації усього пострадянського простору. Тому буде цілком виправданим застосувати до характеристики українського суспільства термін, ужитий щодо пострадянського суспільства в цілому – станове суспільство, а загальний суспільний лад як «Нове Середньовіччя».

У новосередньовічному суспільстві утворився нездоланий ціннісний бар'єр між масами та новою елітою, яка приймає до себе лише тих, хто готовий справою довести свою готовність зраджувати інтереси та цінності народу, тобто формується за цінностями, які не об'єднують людей, а навпаки, розділяють і озлоблюють їх, провокуючи загальну агресивність [11, с. 183, 186].

Ознакою «Нового Середньовіччя» в Україні стає дедалі більша неспроможність людей визначитися з тими ідеологічними цінностями, які можуть стати основою якщо не суспільної солідарності загалом, то хоча б політико-групової. Досі не сформувалося достатньо чисельних суспільних сегментів, солідарних у своїх ідеологічних уподобаннях. За переважання частки прихильників приватного бізнесу, частка прихильників капіталізму протягом 1994–2011 рр. зменшилася від 12,7 до 8,7%, а частка прихильників соціалізму збереглася на приблизно

одному рівні – відповідно, 22,1 та 21,8%. Але найбільший сегмент суспільства складається з тих, хто готовий підтримувати тих і інших, аби не конфліктували (22,7%), хто не підтримує нікого з них (31,0%) і хто не спроможний визначитися з ідеологічними цінностями (15,4%), як це впливає із соціологічного моніторингу за 2011 р. Аналогічною є картина зі здатністю людей солідаризуватися навколо конкретних політичних течій: у 2011 р. 11,5% не підтримували жодну, 10,4% остаточно не визначалися, а 26,9%, тобто більше чверті населення, взагалі не розумілися на них [19, с. 20 – 21].

Індиферентність до ідеологічних питань значною мірою породжує індиферентне ставлення людей як до політичної, так і громадської участі, тобто до можливості об'єднуватися у групи, солідарні на основі політичних, професійних, економічних, культурних інтересів і потреб: надмірно висока ще у 1992 р. частка тих, хто не належить до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів (82,2%), до 2011 р. зросла до 87,0% [19, с. 20 – 22, 130].

Увесь період незалежності населення сприймає як постійне руйнування цінностей попередньої епохи. Формуванню ж нової системи цінностей як основи суспільної солідарності перешкоджає загальна аномійна деморалізованість суспільства, індекс якої хоча і зменшився, порівняно з 1992 р. (13,6), але залишався у 2010 р. високим – 12,9. Один з проявів такого стану суспільних настроїв є постійно висока частка тих, хто вважає, що все так швидко змінюється, що не зрозуміло, яких законів слід дотримуватися – 80,3% у 1992 р. і 73,4% у 2010 р. [19, с. 37 – 39].

Ціннісна основа солідарності має вважатися її неодмінним атрибутом через те, що саме почуття солідарності впливає з віри, що усі члени соціуму дотримуються однакових норм і принципів поведінки. Із цього впливає довіра до «своїх», і рівень цієї взаємної довіри є одним із критеріїв солідаризації суспільства. Довіра до «своїх» надає особі впевненості, що у кризові моменти вона не залишиться сам на сам зі своїми проблемами і отримає належну підтримку від солідарного з нею оточення. Почуття солідарності виступає запобіжником від самотності.

Українське суспільство не може бути охарактеризоване як суспільство самотніх людей. Зростання протягом 1992–2010 рр. частки тих, хто практично не відчуває себе самотньою людиною (від 27,6 до 35,9%) [19, с. 83], можна вважати загалом обнадійливим показником. Впадає в око інше нерозуміння більшістю населення, у що їм вірити за наявного безладу і невизначеності [19, с. 37]. Значною мірою такими настроями зумовлено те, що загальний рівень довіри людей і до свого оточення, і до суспільних інститутів залишається доволі низьким, про що свідчать такі дані.

Динаміка довіри в українському суспільстві

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Сім'ї та родичам	4,5	4,6	4,5	4,6	4,5	4,4	4,5	4,5	4,6	4,6
Співвітчизникам	3,1	3,2	3,2	3,1	–	3,2	3,4	3,4	3,4	3,4
Сусідам	3,3	3,3	3,2	3,2	–	–	3,3	3,3	3,4	3,4
Колегам	3,3	3,3	3,3	3,2	3,5	3,3	3,5	3,4	3,5	3,5
Церкві та духовенству	3,1	3,0	3,0	3,1	3,3	3,3	3,5	3,4	3,5	3,5
Астрологам	2,5	2,4	2,4	2,4	2,4	2,3	2,4	2,4	2,4	2,4
Засобам масової інформації (телебачення, радіо, газети)	2,7	2,7	2,9	2,9	2,9	2,9	3,0	2,9	2,9	2,9
Податковій інспекції	–	–	–	–	–	2,3	2,4	2,5	2,5	2,4
Міліції	2,3	2,2	2,2	2,3	2,3	2,3	2,4	2,4	2,4	2,3
Прокуратурі	–	–	–	–	2,3	2,4	2,4	2,4	2,4	2,3
Судам	–	–	–	–	2,3	2,4	2,4	2,4	2,4	2,3
Президенту	2,3	2,6	2,1	2,7	2,2	2,3	3,4	2,7	2,5	2,9
Верховній Раді	2,3	2,1	2,1	2,1	2,1	2,2	2,9	2,5	2,3	2,4
Уряду	2,3	2,3	2,1	2,4	2,2	2,3	3,1	2,5	2,4	2,6
Місцевим органам влади	–	–	–	–	2,3	2,5	2,7	2,5	2,5	2,5
Армії	3,2	3,1	3,0	3,1	3,1	3,1	3,1	3,0	3,0	3,0
Профспілкам	–	–	–	–	2,5	2,6	2,7	2,6	2,6	2,5
Політичним партіям	–	2,0	2,1	2,1	2,1	2,2	2,5	2,4	2,2	2,2
Комуністичній партії	2,3	2,1	2,4	2,2	–	–	2,3	2,2	2,2	2,2

Продовження таблиці

Керівникам державних підприємств	2,5	2,3	2,3	2,4	–	–	2,6	2,7	2,6	2,6
Приватним підприємцям	2,4	2,4	2,4	2,5	–	–	2,6	2,6	2,7	2,6
Банкам	–	–	–	–	2,1	2,3	2,5	2,6	2,6	2,1
Страховим компаніям	–	–	–	–	1,9	2,1	2,2	2,2	2,3	2,0
Благодійним фондам, громадським асоціаціям і об'єднанням	–	–	–	–	–	2,4	2,4	2,4	2,6	2,5

Джерело: Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2х т. Том 2. – К., 2011. – С. 52.

Торкаючись індексу довіри до співвітчизників, не можна обійти і суперечливості почуттів, що за ним стоять, як це впливає із таких даних:

Рівень довіри співвітчизникам

	1994	1996	1998	2000	2004	2005	2006	2008	2010
1. Зовсім не довіряю	5,9	7,6	7,6	7,1	5,1	2,6	2,9	3,9	3,0
2. Переважно не довіряю	12,8	10,7	12,3	13,3	12,9	9,5	8,3	9,6	10,7
3. Важко сказати, довіряю чи ні	46,5	48,1	44,8	48,6	42,3	38,7	41,9	37,4	40,6
4. Переважно довіряю	23,0	23,1	23,1	22,8	32,8	42,3	39,8	41,2	38,5
5. Цілком довіряю	7,2	10,6	10,4	7,3	6,7	6,8	6,9	7,6	7,0
Не відповіли	4,5	0,0	1,8	0,9	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3
Середній бал	3,1	3,2	3,2	3,1	3,2	3,4	3,4	3,4	3,4

Джерело: Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2х т. Том 2. – К., 2011. – С. 43.

Не кращою є картина і з довірою
до різних суспільних інститутів.

Оцінка представниками різних соціальних категорій
захисту їхніх інтересів з боку соціальних інститутів
і посадовців (%).

Суб'єкти, які найкраще захищають інтереси	Соціальні категорії					
	Загалом за вибіркою	Підприємці та фермери	Інженерно-технічний персонал	Працівники сфери освіти	Працівники сфери охорони здоров'я	Студенти
Немає таких	47,0	53,8	49,6	40,8	45,6	32,2
Церква	11,8	9,9	8,7	11,3	16,3	10,4
ЗМІ	11,1	12,9	15,9	17,5	11,7	15,6
Президент	8,7	6,3	5,6	8,3	5,4	8,0
Органи місцевої влади	8,2	4,2	5,3	6,7	7,4	9,2
Опозиція у ВР	6,5	4,2	8,1	3,7	4,6	5,0
Міліція	6,1	3,0	6,7	5,2	6,3	11,8
Громадські організації	5,7	7,2	8,1	10,7	10,0	11,1
Уряд України	4,3	3,3	3,9	5,5	4,6	6,1
Профспілки	3,7	3,3	7,0	12,9	11,5	6,4
Прокуратура	3,5	4,2	5,0	4,6	5,7	5,9
Суди	3,3	3,9	4,5	6,7	4,3	11,1
ВР України	2,2	1,2	1,7	2,8	0,9	2,8
Політичні партії	1,2	1,2	2,2	1,5	2,0	1,9
Банки	1,1	3,9	1,4	2,1	2,6	1,9
Комунальні підприємства	0,8	0,6	2,2	1,2	0,0	0,9
Інші	0,7	0,9	0,6	0,9	0,3	1,9
Податкова інспекція	0,4	1,2	1,4	0,3	0,9	1,7
Важко відповісти	9,2	5,4	5,6	7,7	6,9	10,2
N	2484	333	358	326	349	423

Джерело: Малиш А. Рівень (не)довіри українців до інститутів та посадовців // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. – № 2. – С. 41.

Тому попри вищий за середній індекс довіри до співвітчизників: 80,6% населення у 2000 р. були згодні з тим, що зараз більшість людей ні у що не вірить, і цей показник майже не змінився порівняно з 1992 р., коли становив 81,8%, а його деяке зменшення було зафіксоване тільки у 2005 р. (76,3%), після чого він почав повертатися до початкової позначки. У 2010 р. понад три чверті людей вважали, що більшість може збрехати, щоб просунутися по службі. Не дуже відрізнялися частки тих, хто вважав, що більшість людей чесні тільки тому, що бояться бути викритими у брехні, і незгодних з цим (відповідно, 43,6% та 36,6%). Майже кожен сьомий вважав, що більшість людей спроможні піти на нечесний вчинок заради вигоди або щоб уникнути неприємностей. Внаслідок такої оцінки співвітчизників практично половина населення вважає, що найнебезпечніше – нікому не довіряти, в той час як незгодних з цим набагато менше – 36,0% [19, с. 40 – 41].

Солідаризація суспільства на основі довіри перебуває у прямій залежності від рівня емпатії між його членами і в індивідуальному, і груповому прояві. Понад половину українців увесь час вважали, що більшість людей у душі не люблять обтяжувати себе заради того, щоб допомогти іншим: частка тих, хто так думає, становила 53,2% у 1992 р., 59,4% у 2008 р. і 56,1% у 2010 р., в той час як частка незгодних з цим неухильно зменшувалася [19, с. 41].

Яскравий вияв відсутності емпатії – ставлення суспільства до потреб кримських татар. З одного боку, від 1992 р. до 2010 р. згодних допустити представників цього народу як мешканців України збільшилася від 29,1% до 40,3%. Але, з іншого боку, практично незмінною залишилася частка тих, хто взагалі не пускав би кримських татар в Україну – відповідно, 16,3% та 15,3%, а у 2002 р. вона сягала 25,8% [19, с. 59]. За час від повернення кримсько-татарського народу на історичну батьківщину кримською владою було вжито значних зусиль, аби не допустити його до розподілу земель, особливо у прибережній зоні, було скасовано їх квотне гарантоване представництво у Верховній Раді автономії, загальмовано відновлення кримськотатарської топоніміки.

Відсутність емпатії щодо своїх проблем відчула навіть національна більшість, зокрема, у питанні відродження її мови і утвердження цієї мови відповідно до її історичного значення. Такий засіб вирішення цього питання, як конституційне закріплення за українською мовою статусу єдиної державної, було підступно знівельовано прийнятим у 2012 р. Законом про засади мовної політики, яким фактично було увільнено населення значної частини України від обов'язку вивчати українську мову. Таким чином було законсервовано наслідки антиукраїнської політики, яку здійснювали російська та радянська імперії і яка полягала у лінгвоциді та етноциді щодо етнічних українців та національних меншин (крім етнічних росіян) на теренах України. Фактична реанімація згаданим законом цієї політики не викликала опору з боку російськомовного сегмента, що засвідчило його байдужість до подальшої долі мови і культури українського етносу.

Серед позитивних зрушень щодо поширення почуття емпатії можна виділити дедалі більше розуміння гендерних проблем, зокрема, сприяння жіночій участі у бізнесі та управлінні. Протягом 1992–2010 рр. від 50,1% до 69,1% зросла частка тих, хто згоден, що жінки можуть обіймати керівні посади, в той час як частка незгодних з цим зменшилася від 34,8% до 18,4% [19, с. 41]. Однак вияв емпатії не в усьому супроводжувався суспільною практикою.

Виявом міжпоколінної емпатії може вважатися, зокрема, так звана солідарна пенсійна система, яка узвичаїлася в радянський період. Суспільна психологія звикла до того, що солідарна пенсійна система, коли утримання раніше працюючих має здійснюватися за рахунок нині працюючих, тобто їхніх нащадків, є однією з форм втілення принципу солідаризму, виразним виявом гуманізму у міжпоколінних відносинах. Сьогодні періодично висловлюється думка, що солідарна пенсійна система має бути заміненою на систему індивідуальних пенсійних накопичень, як таку, що більшою мірою відповідає інтересам працюючих та членів їхніх сімей. Отже, суспільству пропонується вибір між емпатією та індивідуальним прагматизмом у міжпоколінних стосунках.

Проблемною залишається і психологія взаємовідносин між бізнесом і найманою працею. В Україні переважна частка людей (87,9%) виявляє невдоволення великою різницею між багатими і бідними, тобто не вірить у те, що ця різниця стимулює більшу працелюбність, винаходження нових ідей заради збагачення всієї країни. Абсолютна більшість не вірить, що багата верства може солідаризувати суспільство: 92% вважають, що багаті люди йдуть у політику тільки заради захисту і примноження своїх капіталів, а 82,54% оцінюють багатіїв як людей, які піклуються тільки про себе, витрачаючи гроші на дороге майно і предмети розкоші, замість того, щоб сплачувати податки, інвестувати в економіку і створювати нові робочі місця, як того вимагають 70,2% населення країни. А 13,7% демонструють несприйняття самої думки про солідарність із багатими людьми, оскільки вважають, що тим місце у в'язниці [15, с. 124 – 132].

Процес солідаризації суспільства серйозно блокується загальною психологічною атмосферою у країні, де населенню притаманні розчарування, страхи, невпевненість у майбутньому. За останнє десятиліття оптимізм населення України щодо майбутнього зріс: якщо у 1998 р. 70,3% не сподівалися на якесь поліпшення життя і тільки 11,1% були переконані, що життя більш-менш налагодиться, то у 2010 р. ці показники становили, відповідно, 26,1% та 30,6%, але зростання частки тих, хто не міг визначитися із відповіддю, від 18,7% до 43,2% [17, с. 260] свідчить про те, що песимізм трансформується не тільки в оптимізм, але також у невпевненість.

На 2010 р. залишалася високою і частка зовсім і скоріше незадоволених своїм життям – 39,7%, в той час як частка скоріше і цілком задоволених була меншою – 34,8%. Ще більшою була різниця між скоріше незадоволеними і скоріше задоволеними своїм становищем у суспільстві – відповідно, 46,8% та 21,6% населення [19, с. 71, 69].

Песимістичною є оцінка населенням і ситуації у політичній сфері, де має досягатися суспільний компроміс як одна з основ солідарності: протягом 1998 – 2010 р. частка

тих, хто оцінює політичну ситуацію як критичну, вибухонебезпечну, зменшилася від 33,9 до 11,1%, а як спокійну і благополучну – зросла від 9,1% до 21,2%, але при цьому більшість оцінювала і надалі оцінює її як напружену (50,3% у 1998 р. і 61,1% у 2010 р.) [19, с. 83].

Загальний погляд на нинішню психологічну атмосферу в Україні, зокрема, на такі її складові, як ціннісні орієнтації, взаємні почуття і взаємне сприймання на індивідуальному, груповому і регіональному рівнях, поки що не надає багато оптимізму щодо перспективи утвердження суспільної солідарності. Найбільш руйнівним для солідарності чинником залишається зневіра у справедливість та у можливість її захисту. Найближчим політичним завданням є подолання аномійної деморалізованості населення, позбавлення владою ілюзії, що наявна політична пасивність громадян увільнить її від перешкод здійснити її політичний курс. Тільки віра у справедливість як зворотний бік солідарності може бути чинником психологічної мобілізації населення заради досягнення цілей, визначених правлячим режимом за умови наявності таких цілей та їх донесення до широкого загалу.

1. Бузовський І. Соціальна напруженість і тривожність у контексті діагностики суспільних конфліктів / І.Бузовський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 171, 172, 173.

2. Гофман А.Б. Значение социологии для современной России // Материалы конференции «Человек, общество и культура в контексте глобальных изменений: проблемы интеграции научного знания», 19–21 октября, 2000 г. /А.Б.Гофман. – М., 2001. – Т. III. – С. 257.

3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э.Дюркгейм ; [Пер. с фр.] – М., 1996. – С. 21.

4. Дюркгейм Э. Предисловие по второму преданию // Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э.Дюркгейм; [Пер. с фр.] – М., 1996. – С. 21.

5. Загороднюк Т. Зміни соціально-психологічного стану населення України / Т.Загороднюк // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 1. – К., 2011. – С. 246.

6. Запрошення до суспільного діалогу: «Резолюція Національного круглого столу Місія інтелігенції та вільних людей України». 5 травня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1-12.org.ua/rezolyutsiya>

7. Ищенко А.В. Методические подходы к изучению социальной солидарности /А.В.Ищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/mtpsa/2008/articles/iwenko.pdf

8. Клименко М.І. Поняття і показники соціальної солідарності /М.І.Клименко/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Soc_dos/2009_844/articles/KlymenkoMY.pdf

9. Маніфест громадянської солідарності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.eui.in.ua/news_view.php?id=439

10. Міщенко М.А. Формування соціальної солідарності як розвиток гармонійних суспільних відносин в Україні / М.А.Міщенко // http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_33/Gileya33/F15_doc.pdf

11. Мелков Ю. Пострадянське суспільство: Нове Середньовіччя // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – №3. – С. 183, 186.

12. Оксамитна С. Інституціональне середовище відтворення соціальної нерівності / С.Оксамитна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг – 2010. – № 4. – С.28.

13. Паніна Н. Щодо застосування шкали соціальної дистанції у дослідженнях національної толерантності в Україні /Н.Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №4. – С.40.

14. Паращевін М. Соціальна солідарність в українському суспільстві: тенденції змін / М.Паращевін // Українське суспільство 1994–2004: Моніторинг соціальних змін. – К., 2004. – С. 448.

15. Резнік В. Верства багатих людей в українському суспільстві: стан соціальної легітимності та можливості легітимації / В.Резнік // Українське суспільство. Двадцять років... – Т. 1. – С. 124–132.

16. Свеженцева Ю. Що таке партнерство і як його вимірювати: концептуальні та операційні аспекти соціального феномена / Ю.Свеженцева // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 2. – С. 135–136, 138, 139.

17. Соболева Н. На шляху надій і розчарувань: сподівання та страхи // Українське суспільство. Двадцять років... – Т. 1. – С. 260.

18. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навч. словник-довідник. – К., – Л., 2002. – С. 345.

19. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 2. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – 480 с.

20. Урсуленко К. Соціальна солідарність: розвиток поняття в історії соціології та сучасні інтерпретації / К.Урсуленко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 1. – С. 138–157;

21. Урсуленко К. Методика вимірювання соціальної солідарності в українському суспільстві. Перевірка теорії за допомогою методу моделей лінійних структурних рівнянь / К.Урсуленко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 3. – С. 126–137.

22. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю.Хабермас; [пер. с нем.] – 2-е изд., стер. – СПб., 2008. – С. 68.

23. Ядов В.А. Солидаризация рабочих в российской действительности: замысел исследования и теоретические предпосылки / В.А.Ядов // Солидаризация в рабочей среде: социальное и индивидуальное. – М., 1998. – С. 11–12.